

הבחנות בין משמעויות שונות וסימונן באמצעים פונולוגיים בעברית השומרונים

משה פלורנטין

1. מבוא

כידוע, אין לשון שמתקיים בה היחס האידיאלי 'אחד לאחד' בין צורה למשמעות. שינויים החלים בצורתן של המלים ושינויים החלים בהיקף משמעויותיהן מרחיקים לפעמים את הלשון מן המצב האידיאלי הוה, ולפעמים הם מקרבים אותה אליו. אחד השינויים החלים בלשון ומקרבים אותה אל המצב האידיאלי הוא הבידול במשמעות: שתי תבניות פונטיות שונות, שלכתחילה היו סינונימיות גמורות, תופסות כל אחת רק חלק מהיקף המשמעות שהיה נחלת שתיהן כאחת. פעמים שומרת הלשון על היחס הרצוי בין צורה למשמעות במה שהיא מונעת הודחותן של שתי מלים שונות. אף עניין זה יידון כאן (סעיף 3ב להלן).

לבידול במשמעות היבטים שונים. הוא עשוי להיות לקסיקאלי. היינו, בידול בין מלים שונות זו מזו, כגון בידול המשמעות שבין בטן לכרס בעברית החדשה. ואפשר שאמצעי הבידול יהיו דקדוקיים - פונולוגיים, מורפולוגיים או תחביריים. בידול באמצעי פונולוגי נתון לנו בעברית החדשה בכגון הווג נחמה (שם פרטי; בהטעמת מלעיל) / נחמה (שם עצם; בהטעמת מלרע). בידול באמצעי מורפולוגי יש בין מערכה (מאבק, מלחמה) למערכת (קבוצה של עצמים או אנשים), ובידול באמצעי תחבירי יש לעתים בניגודים מעין ספר אסף (לזכר אסף) / הספר של אסף (השייך לאסף).¹ התופעה, אין צריך לומר, ניכרת לא רק בעברית החדשה, אשר לרשות דובריה עומדים כל אוצרות העברית לתקופותיהם לעשות בהם את השימוש האמור, אלא גם בעברית המקראית. זו, למשל, השכילה לנצל את הניגוד זוגי / ריבוי לסימון משמעויות שונות בזוגות, כגון: יריים / ידות; כפיים / כפות, שבהם מביע הזוגי את

1. הדוגמה מתוך ח' רוזן, עברית טובה, ירושלים 1966, עמ' 154.

איבר הגוף, והריבוי מסמן עצם דומם שאינו איבר גוף.² משהורע כוחו הדקדוקי של צורן הזוגי להביע רק את השניים, נוצל ההבדל הצורני שבינו לבין הריבוי לסמן הבחנות מילוניות ולא דקדוקיות.

2. בידול צורות בלשונות השומרונים

בידול צורני לצורכי הבחנות בין משמעויות שונות, או שימושים שונים, ניכר יפה בלשונותיהם של השומרונים: העברית שלהם כפי שהיא משתקפת בהגיית תורתם (עברית נוסח שומרון, להלן: ענ"ש), הארמית שלהם (ארמית נוסח שומרון, להלן: אנ"ש) ולשונם העברית הבלולה ביסודות ארמיים וערביים (להלן: 'שומרונית'), אשר שימשה אותם מימי הביניים ואילך לחיבור פיוטים, תפילות, כרוניקות, כתובות ושטרי קניין וקולופונים שבכתבי-יד. ראויה תופעה זו בלשונותיהם לעיון, משום שבלשונות הללו הם מקיימים הבחנות צורניות שאינן קיימות בעברית הסברנית. אף זאת, היקף התופעה בלשונות השומרונים נרחב ביותר, עד כי כל תיאור פונולוגי ומורפולוגי שלהן – ועיקר כאן היא ענ"ש – חייב להתחשב בה. לפני שנדון בתופעה עצמה, מן הראוי לתאר את הרקע המיוחד להיקפה הגדול בענ"ש. לרקע זה שלושה היבטים:

א. בענ"ש חלו כמה מעתקי תנועות ועיצורים שגרמו להזדהות צורות שהיו שונות בעיקרן. נציג כמה מהם לצורך הדגמה: (1) התערערות עיצורי הגרון גרמה להזדהות צורות כגון רָחַב / רָעַב; (2) מעתק § > § גרם להזדהות צורות כגון שָׁמַח / שָׁמַע; (3) הטעמת מלעיל כללית גרמה להזדהות צורות כגון יֵלֶךְ / יֵלְךְ. כאן נוצרה הזדהות בתמיכת העובדה שבענ"ש אין כל הבדל צורני בין וי"ו החיבור לוי"ו ההיפוך;³ (4) יחס התפוצה המשלימה של התנועות ו־ו (תנועת ו בהברה סגורה, u בהברה פתוחה)⁴ גרם להזדהות צורות כגון שוֹר / שוּר. דלדולה של המערכת הפונולוגית של השפה יצר אפוא מציאות המאופיינת במספר רב מאוד של הומופונים.

ב. קריאת התורה בפי השומרונים אינה משקפת רק את לשונם אלא גם את הדרך שבה הבינו את הטקסט. כך, למשל, את מלת יָקַח בבראשית יח, ד (ייקח נא מעט

2. ראה למשל בדקדוקו של גוניוס סעיף 870. על כפילי צורה שיש ביניהם הבדלי משמעות – מעין הווג לוחות (הברית) / לווחים (סתם לוח) – עמד לא מכבר ש' שרייט במאמרו 'שמות כפולי צורה בריבוי בלשון התנאים', מחקרים בלשון, ד, ירושלים תש"ן, עמ' 339.

4. ראה שם, 1.2.4.

3. ראה ו' בן-חיים, עברית וארמית נוסח שומרון, ירושלים תשי"ז-תשל"ה (להלן: עואנ"ש), ה, סעיף 2.9.4.

מים ' הם קוראים yiqqa, כלומר פעיל במקום סביל,⁶ וכך בעוד מקומות. בין אלה הומונימים רבים המשותפים לענ"ש ולעברית הסברנית (למשל עָשׂ = סוג בד; שם מספר). ברוב הגדול של המקרים האלה יצרו השומרונים הבחנות צורניות בין ההומונימים.

ג. בפי השומרונים היו כל האמצעים הלשוניים למלא את החסר שפורט בסעיף א' לעיל ולשקע בקריאתם את פרשנות הטקסט כפי שהוצג בסעיף ב' לעיל. דבר זה כיצד?

ניתוח דקדוק לשונם מגלה מערכת מורפולוגית עשירה מאוד. הגיוון הצורני הרב מוצא ביטוי, למשל, בשישה משקלים לכינוני הפעיל של הבניין הקל,⁶ שלושה משקלים לבינוני הסביל,⁷ שני סוגים של בניין פיעל (דגוש העין וקל העין⁸), ועוד ועוד. עיקרו של מאגר צורני זה הוא מורשה קדומה, וחלקו – אף הוא לא מבוסס בכמות – תוצאה של תהליכים פנימיים שאירעו בענ"ש, למשל הכפלת פ"א הפועל בבניין נפעל.⁹ לעושר הפנימי הרב הזה נוסף עושרה של הארמית, זו השפה השנייה (ואולי הראשונה) של השומרונים בסוף ימי הבית השני. שתי הלשונות, שלכתחילה היו להן קווי שיתוף רבים, נעשו בפי השומרונים קרובות מאוד זו לזו, ובכל מה שקשור למערכותיהן הפונולוגיות, אף זהות. במצב כזה של דו לשוניות לא ייפלא שעברית השומרונים יכלה לספוג לתוכה יסודות שונים מן הארמית, ובכללם גם יסודות מורפולוגיים. כל העושר המורפולוגי הזה נוצל הרבה לציון הבחנות של משמעות.¹⁰

בקריאת העברית של התורה – שכתוב אותיותיה הוא בבחינת גדר המאפשרת לקורא להתהלך רק בתוך גבולותיה – ברור שאין אפשרות להתגבר על בעיית ההומופונים באמצעים לקסיקאליים, כלומר על ידי בחירת מלה אחרת. אבל ב'שומרונית' הבלולה, שכל כולה תערובת של יסודות עבריים וארמיים, יכולים

5. על החלפת סביל בפעיל בענ"ש ראה שם, 2.10.3.

6. ראה שם, עמ' 140.

7. שם, עמ' 147.

8. שם, עמ' 81.

9. שם, עמ' 83.

10. עניין הבידול המורפולוגי נכבד מאוד, וכבר דנתי בו בהרצאתי בקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות אשר התקיים בירושלים בקיץ תשנ"ג. אסתפק כאן בהבאת עניין אחד. למלת היחס תחת יש בענ"ש שתי דרכי הגייה, אחת tēt ואחת tât. הראשונה מוצאה ככל הנראה תחת והיא מסמנת את המשמעות הראשונית של מלת היחס, והשנייה מוצאה תחת והיא מסמנת את המשמעות המושאלת שלה.

הכותבים (הלשון הזאת לא הייתה מדוברת) ליטול מלים ארמיות ולעשות בהן, בצד המלים העבריות, שימוש על-פי צורכיהם.¹¹ כיוון שלבד מתורתם אין לנו מימי הבית השני כל טקסט עברי שומרני, אין אנו יכולים לדעת בוודאות אם אמנם נקטה הדרך הזאת כבר בזמנים קדומים, אך הדעת נותנת שאמנם כן.

כמפורט בסעיף 2א, המערכת הפונולוגית של ענ"ש ניכרת בדלדולה (על כל פנים בהשוואה לעברית הטברנית). אך גם היא נוצלה בלשונם לצורכי הבחנה בין צורות שונות שנודהו בהגייה. להלן אציג שלושה ניגודים הגאיים שמקור צמיחתם ברצון לבידול: (א) ניגודים בין תנועות; (ב) ניגוד בין צורות השונות זו מזו במקומה של תנועת עזר; (ג) ניגוד בין תנועת עזר להעדרה.

3. סיווג הניגודים על-פי אמצעי הניגוד

א. ניגוד התנועות â/a

היחס הסינכרוני בין התנועה a הקדמית ל â האחורית בענ"ש נתברר עד תום בעואנ"ש.¹² את האמור שם אפשר לסכם כדלהלן: שתי התנועות הן פונמות עצמאיות כמוכח מוזגות כגון $\text{šāma} / \text{šāma}$ / שְׁמַח / šāma ; $\text{rāb} / \text{rāb}$ / רָעַב / rāb ; an / an / אָן / an .¹³ עם זאת, בהרבה מהופעותיהן מתקיים ביניהן יחס של וריאנטים חופשיים של אותה פונמה (A/) - להלן ישמש סימן זה לציין כל תנועה ממיין a, הן קדמית הן אחורית), כלומר הן מתחלפות זו בזו באותה סביבה פונטית בלא לגרום על ידי כך כל הבדל במשמעות. דבר זה מתבטא בחילופי קריאה בין קוראים שונים, כגון $\text{bāna} / \text{bāna}$.¹⁴ קיים ביניהן גם יחס של אלופונים (מותנים), כלומר הן מתחלפות בנטייה: $\text{ābi} / \text{ab}$ / אָבִי / ābi .¹⁵ גם אם בשלבה הקדם-היסטורי של ענ"ש היה החילוף â/a חילוף שהתניותו פונולוגיות,¹⁶ נראה כי בתקופה כלשהי היו האלופונים לווריאנטים שאינם מותנים בסביבה הפונטית. רק בתקופה מאוחרת יותר - ככל הנראה לא לפני שחלו בענ"ש אותם מעתקים שגרמו להזדהות צורות מעין $\text{šāma} / \text{šāma}$ / רָעַב / rāb (rāb), an / an - התעצמו שני הווריאנטים הפונטיים a ו- â והיו לשתי

11. ראה מ' פלורנטיין, ה'שומרנית' - תיאור דקדוקה ואפיונה המילוני, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב, 1989, עמ' 82-89.
12. כך ה, סעיפים 1.5.2.2, 1.5.3, 1.2.6.
13. עוד דוגמאות לזוגות מינימאליים כאלה ראה עואנ"ש, ה, 1.2.6, וכן עואנ"ש, ג/א, עמ' 22.
14. כמפורט וכמבורר בעואנ"ש, ה, 1.5.1.3.
15. ההתניות האלה - שאינן עושות כלל מוחלט - מפורטות בעואנ"ש, ה, 1.5.1.3.
16. ראה עואנ"ש, 1.2.6.

פונמות שונות כמוכח מן הזוגות שהובאו לעיל. אין בכל המקרים האלה שתי פונמות שהתהוותן היא תוצאה של חוקי הגה דיאכרוניים שונים (זאת בניגוד ליחס פתח/קמץ במסורת הטברנית ככגון **נְשָׁפֵר / נְשָׁפֵר**), אלא מהות אחת הן ביסודן,¹⁷ ושורש צמיחתן באותה התמודדות שנאלצה ענ"ש להתמודד עם ההומופונים הרבים שהתהוו בה. איני מבקש לומר שיציבות a קדמית כנגד & אחורית קיימת רק בזוגות מינימאליים. בעוּאנ"ש (ה, סעיפים 4.1.2.7; 4.1.2.10) ימצא המעיין דוגמאות רבות למשקלים **fāq / faq** ו **fāq / faq**. נראה כי עם שנשתרשה הגיית a כנגד & בהומופונים (שהפכו עקב כך לזוגות מינימאליים) ונעשה ההבדל ביניהן הבדל מבחיין, דבקה כל אחת מן התנועות גם במלים שאינן הומופונים.

ב. תנועת עזר - הניגוד תנועה + עיצור / עיצור + תנועה.

מסורת הלשון השומרנית אינה יודעת את השווא הנע.¹⁸ במקומו עשויה לבוא או תנועה לפני העיצור כגון **בְּיָם abyom**, **כְּתָב iktāb**, או תנועה לאחר העיצור כגון **נְבִילָה nēbila**, **שְׁנַיִם šēnam**. נראה כי מעיקרא שתי הדרכים היו אפשריות, כפי שהדבר משתקף באנ"ש בכפילי צורות הבינוני הסביל מן הדגם קטיל, כגון פתיח (פתוח) **fāti** כנגד פתיח (פתוחה) **aftiyyā** (עוּאנ"ש, ג/ב, עמ' 283). בענ"ש גופא עשויות שתי האפשרויות לבוא בהתניות מסוימות. הנה כמה מקרים המתועדים בתורה השומרנית:

1. המ"ם של הבינוני אשר הייתה שוואית בשלב הטרומ שומרני - שוואה מתבטל או על ידי תנועה לפני המ"ם כאשר הבינוני אינו מיודע, כגון **מְדַבֵּר amdabbər**, או על ידי תנועה אחרי המ"ם כאשר הבינוני מיודע, כגון **הַמְדַבֵּר ammādabbər**.¹⁹ לו הייתה הדרך הראשונה ננקטת גם עם הבינוני המיודע, הייתה צורתו ***ammdabbər**. הצרור **mm** היה מתבטל באופן אוטומאטי. וכך הייתה הצורה המיודעת מזדהה עם הבלתי מיודעת. כדי למנוע מצב כזה הובדלו שתי הצורות זו מזו באופן ברור על ידי מקומה של תנועת העזר.

2. בבוא מלת היחס ביי"ת לפני מלה הפותחת בעיצורים במ"פ, השווא שלה מתבטל

17. ראה למשל דברי בן-יחיים בעוּאנ"ש, ה, 4.1.2.7. על המשקלים **fāq** ו **fāq**: 'ברור כי שניהם הם תוצאה של אותם התהליכים ההיסטוריים, ואך בזמן מאוחר יחסית חלה בהם הפרדה בצורת היסוד'.

18. בן-יחיים הראה במאמרו 'בדבר מקוריותה של הטעמת מלעיל', ספר תנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 150-160, שברובד הלשון שענ"ש צמחה ממנו היו שוואים נעים.

19. ראה עוּאנ"ש, ה, 1.3.2.

על ידי צמיחתו לתנועה מלאה, כגון בֵּית bet, בְּבֵית bābat. האפשרות של ביטול השווא על ידי תנועה לפני הבי"ת, מעין *abbat, נמנעת משום שצורה כזאת היא הצורה המיועדת של הנפרד (הבית).²⁰ הבחירה הזאת השיגה לא רק בידול של צורות, אלא גם מנעה סירוס של צורה, שטטוש בי"ת היחס.

ג. ניגוד בין תנועת עזר להעדרה

כידוע יש בעברית הטברנית כמה וכמה צורות המעידות על צמיחת תנועה חטופה במקום אפס. בסמיכות לעיצור גרוני, כגון יְהָרְג, תְּעַמֵּד, התופעה שכיחה למדי. שלא בתנאי הזה מכירה העברית המקראית כמה צורות כגון מְקַדֵּשׁ, וְזָהָב שאף בהן הונע הנת.²¹ בעברית של השומרונים היקפה של התופעה רחב הרבה יותר. הנת הקרוי 'מרתף' אינו מצוי בה כלל, למשל דְּבָרֵי dēbāri. אף נחים רבים מעיקרא מונעים, למשל מְצֻדָּה mēšāba. הנת הנח מצויה בענ"ש גם במערכת הפועל, למשל יִזְכֹּר yēzākār.²² תחילה הונעה פ"א הפועל בשווא נע, ומשוטעמה אחר כך בתוקף היותה בהברת המלעיל, הפך השווא שלה לתנועה שלמה. תנועת אית"ן בהברה פתוחה הפכה e. בענ"ש יש פעלים - ויזכור הוא אחד מהם - שרק הדרך הזאת מתקיימת בהם, וכנגדם יש פעלים ששתי הדרכים מתקיימות בהם. פועל מן הפעלים האלה הוא סנה, שלו שתי צורות עתיד: תִּפְנוּ tifnu בשווא נח ו-tāfānu בהנעת השווא. למעשה, אין כל הבדל בין הזוג הזה לזוג הטברני תְּחַמֵּד / תְּחַמֵּד.²³ אלא שהשומרונים ניצלו את שני הווריאנטים לבידול במשמעות: הצורות שפ"א הפועל שלהן שוואית, כגון tifnu,

20. צורת הנפרד של השמות המלעיליים משורשי ע"י בענ"ש היא מעין bet/bit, כלומר בכיוון הדיפתונג גם בנפרד. ראה עואנ"ש, ה, 1.4.4, סעיף ב.

21. ראה בדקדוקו של גוניוס, סעיף 10g.

22. בן-חיים כינה צורה זו בפועל 'קל ב'. ראה עואנ"ש, ה, 2.1.1.7.

23. רוצה לומר, הן לשתי הצורות הטברניות והן לשתי הצורות השומרניות יש צורת מוצא אחת. העובדה שכללי השומרנית חייבו גם הבדל באית"ן אינה מורידה ואינה מעלה דבר. אפשר שיאמר האומר שהצורות השומרניות - בהיותן נבדלות זו מזו לא רק בניגוד תנועה / העדר תנועה בפ"א הפועל, אלא גם בתנועת אית"ן - עושות, בניגוד לצורות הטברניות, שני משקלים שונים. טענה זו אפשר שתימך בהבחנה שמבחינים מדקדקי השומרונים בין שתי דרכי הנטייה של הקל, הבחנה שנתן לה ביטוי גם בן-חיים בקביעת 'קל ב'. המבקש לראות כך את ההבדל בין שתי הצורות, ישייך את הדיון בהן לתורת הצורות דווקא, והשייך האחר אינו משנה כמוכן את העיקר.

הוראתן עתיד, והצורות כגון wyāfānu (תמיד עם וי"ו) הוראתן עבר.²⁴ אפשר שנבחרה הצורה yāfānu להבעת העבר משום שבמבנה תנועותיה היא דומה לבסיס הפועל בעבר פָּנָה fāna (ואולי מערך תנועותיה אף הושפע מן הבסיס הזה). דומני שהסבר זה מתאשש מקיומן של צורות 'מהופכות' אחרות בענ"ש כגון יִקְמוּ wyāqāmu (העבר qāmu).²⁵

מקרה מעניין של בידול הקרוב מאוד לסוגיה הנדונה כאן הוא הניגוד tēfēdi (תִּפְדָּה) / wyāfādāk (יִפְדָּךְ). צורת המוצא של שני הפעלים היא מעין *yifdi,²⁶ אלא שפעם הונע הנח בתנועת a ופעם הונע בתנועת e, מעין הניגוד בין נַעֲשֶׂה לְנַעֲשֶׂתָה בעברית הטברנית. ואף כאן, נוצלו הוריאנטים להבעת זמנים שונים: yāfāda מביע עבר, yēfēdi מביע עתיד.²⁷

4. הבחנות משמעות בדיעבד

בעיון דלעיל הוצגו שלוש תופעות מרכזיות מתחום תורת ההגה של ענ"ש. את היווצרותן תלינו ברצון דוברי הלשון להבחין בין משמעויות שונות. והנה, יש הבחנות משמעות באמצעים פונולוגיים שאין אנו יכולים לומר עליהן שיסודן באותו מניע. אלא נראה יותר לומר, שחלו בלשון מעתקי הגאים בלא קשר למניע הנדון כאן, ורק בדיעבד ובדרך מקרה סומנו המשמעויות השונות על ידי צורות נפרדות. בשתי תופעות הגאיות כאלה אני מבקש לדון להלן.

א. ניגוד מבחין u/o שהוא בדרך כלל ניגוד בין שני אלופונים

התנועות o ו־u בענ"ש הן בדרך כלל שני אלופונים של פונמה אחת: o באה בהברה סגורה ו־u בהברה פתוחה, כמשתקף בזוגות כגון יָקוּם / yēqom / יְקוּמוּ yēqūmu. מצב זה יצר זוגות לא מעטים של הומופונים כזוג שוֹר / שוֹר (שניהם šor)

24. בשאלת זמני הפועל בשומרנית דן בן-יחיים במאמרו "זמני" הפועל בלשון המקרא ומסורת השומרונים בהם', ספר דב סדן, עמ' 66-86, ומאוחר יותר בעואנ"ש, ה, עמ' 125-130.

25. ושמא ביסוד הצורות האלה עומדת הצורה הקצרה של הנסתר wyāfān (> *wyifn), וממנה, בדרך ההיקש, נגזרו wyāfānu ודומיה. אם כך הדבר, ואף הוא אינו רחוק בעיניי, הניגוד בין שתי הצורות הוא ניגוד בין שני משקלים שונים ולא בין שני וריאנטים של הגייה.

26. זו הצורה הרגילה של ליי בענ"ש. ראה עואנ"ש, ה, 2.8.10.

27. ניגוד e/a, שיש לו אותו תפקיד, מצוי גם בשתי צורות העתיד של הפועל עשה: יַעֲשֶׂוּ yeššu (עבר) / יִעֲשֶׂוּ wyāššu (עתיד), אלא שיסודו של ההבדל הצורני בין שתי הצורות הללו הוא בשני משקלים שונים מעיקרא, ו־yaqtul ו־yiqtal, וראה הערה 25. יושם אל לב שאף כאן צורת 'יקטול' המסמנת את העבר היא הצורה שמערך תנועותיה וזה לצורת 'קטל' עֲשֶׂה. *āša.

שהוכר לעיל. עם זאת, בהברה פתוחה סופית שלאחר הטעם עשויה לבוא תנועת o, ואמנם ברגיל היא באה בכינוי הנסתר החבור אל השם בריבוי, כגון יְדִי yēdo (ולא yēdu). הלב נמשך לראות בהופעת o בסביבה זו תוצאה של הרצון להבדיל את הכינוי ליחיד (יְדוּ yēdu) מן הכינוי לריבוי שהיה צריך להיות אף הוא (yēdo > *yēdaw). כמתחייב לכאורה מכללי התפוצה של שתי התנועות. אולם עיון בכל צורות הלשון כולן, הן בענ"ש והן באנ"ש, מגלה כי התנועה o באה ככלל בהברה סופית פתוחה שלאחר הטעם, אם אותה הברה הייתה סגורה בשלב הלשון הקדם-שומרוני. ולא דווקא עם כינוי הנסתר החבור לשם בריבוי. למעשה הדברים אמורים בכל הצורות שהסתיימו בדיפתונג או בעיצור גרוני. מן הצורות האלה יוזכרו:

- 1) הכינוי החבור לשם בריבוי כגון יְדִי yēdo (> *yēdaw).
- 2) בינוני פעול מגזרת ל"י כגון תְּלוּי tālo (> *taluy).
- 3) בינוני במשקל פעול בגזרת ל"י באנ"ש כגון עמיו עָמו ^cāmo (> *amoy^c = רואה, עואנ"ש, ג/ב, עמ' 101).
- 4) בינוני במשקל פעול בשורשי ל"ג באנ"ש כגון פתחיו fāto (> *fātoḥ = פותח, שם עמ' 93, שמעיו šāmo (> *šāmo^c = שומע, שם, עמ' 93, 104).
 אין כאן אפוא חריגה מכללי התפוצה של התנועות o ו-u, באשר מבחינה מורפו-פונמית התנועה o בכל המקרים האלה עומדת בהברה סגורה.²⁸ תנועת o של רוּבד הלשון הקדם-שומרוני היא בלבד נעתקת ל-u במעמד זה, כגון אָפּוּא āfu, אָקוּ āqu, ובכלל זה, כמובן, גם תנועת כינוי הנסתר של היחיד ידו > yēdu. אם כן, התפתחויות אלה הן שהביאו, בדיעבד, לניגוד הפונמי בין o ל-u בזוגות כגון יְדוּ yēdu / יְדִי yēdo, ולא הרצון להבדיל בין היחיד לריבוי.²⁹

ב. ניגוד ^c/_o

ברגיל הפך הלועזי ^c במבטא השומרוני לפוצץ הסדקי ^o, למשל עֵבִידָה ^cēbīda,

30. התניה זו עמד עליה כבר בן-חיים במאמרו 'The Samaritan Vowel System', *Archiv Orientalni*, 22, (1954), p. 518f, וחבל שניסוחה החשוב נבלע שם בשולי הערה 15.

29. על מעמד הדיפתונג המכווץ בכינוי הנסתר עמד בן-חיים בעואנ"ש, ג/א, עמ' 24, הערה 29. באשר לגרונית, כבר נודמן לי להראות (Abr Nahrain 29, pp. 71–72) שפעלי ל"ג שחבורים אליהם כינויי המושא בארמית השומרונים מתנהגים כמסתיימי העיצור דווקא, כלומר בין הבסיס לתנועה לא בא עיצור חוצץ. למשל, שבחך šab'bāk (עואנ"ש, ג/ב, עמ' 185) כנגד מלחה mālāte (מילאהו, שם, עמ' 265).

עֲדָנָה ³⁰. idna אבל 'בראש מלה (דווקא!) הפותחת בחית או בעין היסטורית תיתכן הגיית עין רק לפני התנועות \hat{a} , \hat{a} כגון $\hat{a}z$ עז, $\hat{a}m$ עם, $\hat{a}mm\hat{o}š$ חָמֶשׁ, $\hat{a}kom$ חכום, $\hat{a}b\hat{o}d$ עֶבֶד, $\hat{a}z\hat{a}bu$ עֲזָבוּ. אולם יש שורשים ומלים הפותחים בחית או בעין היסטורית שאין עין הגויה בהם כגון: חָשׁוּן $\hat{a}š\hat{o}n$, חָדָשׁ $\hat{a}d\hat{o}š$, חָרֵב, $\hat{a}r\hat{o}b$ חרב, $\hat{a}z$ עֵץ ³¹. בן-חיים הציע שני הסברים לחריגים: (א) בחלק מן המקרים לא הייתה לפני תנועת \hat{a} ; (ב) היקש מצורות שהעייץ כדין לא נהגתה בהן, למשל חֶפְצֵי $\hat{a}f\hat{a}š\hat{t}i$ בלא \hat{c} (למרות שחיי"ת עמדה בראש מלה לפני תנועת \hat{a}), בהשפעת $\hat{y}\hat{a}:\hat{f}\hat{a}š$ יְחַפֵּץ (כצפוי, בלא הגיית \hat{c} מפני שהחיי"ת אינה בראש המלה). ³² עיון במלים שמופק בהן העיצור \hat{c} והשוואתן אל מלים שהעיצור \hat{c} נאלם בהן עשוי לכאורה להציע הסבר לחריגותן של האחרונות. הבה נתבונן בזוגות הבאים: חָבַר $\hat{a}b\hat{a}r$ / עָבַר $\hat{c}ab\hat{a}r$; חָלָה $\hat{a}la$ / עָלָה $\hat{c}ala$; חָנַן $\hat{a}n\hat{a}n$ / עָנַן $\hat{c}an\hat{a}n$. בכל אלה יכול הטוען לטעון שהדוברים קיפחו את העיצור באחד מבני הזוג כדי להבדיל אותו מתברו. ³³

אבל נראה שהצעת הסבר זה נתקלת בקושי גדול. בבדיקה שערכתי בכל מלי התורה הפותחות בחיי"ת היסטורית שאחריה תנועת \hat{a} (קדמית או אחורית, קצרה או ארוכה), מצאתי שמתוך כמאה וארבעים ערכים מילוניים בכשמונים (י) אין \hat{c} הגויה. לכאורה אפשר היה להסביר חלק מן המקרים לפי שתי ההצעות הנ"ל, אבל עיון בהגיית העייץ ההיסטורית באותם התנאים מעמיד בעיה גדולה. מתוך כמאה עשרים וחמישה ערכים מילוניים שבהם עייץ היסטורית ואחריה תנועת \hat{a} רק בחמישה (י) אין הגויה, ואלה הם: עֵז, עֲזָנְיָה, עָם, עָמָר, עֵת. ³⁴ מצאנו אפוא, שתופעת אי הגיית \hat{c} לפני תנועת \hat{a} קשורה בחיי"ת דווקא, ואין לתלותה ברצון להימלט מן ההומופוניות. גם כאן עלינו לקבוע שרק בדיעבד נוצרה הבחנה העומדת על הניגוד $\hat{c}/$.

30. ראה עואנ"ש, ה, 1.1.8.

31. ראה שם.

32. שם, 1.1.8.3.

33. ודאי שאי אפשר להסביר על פי עיקרון זה את היאלם העייץ במלת היחס עם $\hat{a}m$ (כנגד שם העצם עם $\hat{c}am$, שהרי היאלם העייץ גרם להוודות מלת היחס עם מלת התנאי אם $\hat{a}m$, שם העצם אם $\hat{a}m$ ושם העצם חם $\hat{a}m$ ואמנם את היאלם העייץ שבמלת היחס עם אפשר לתלות בתנועתה המקורית (י). לא מן הנמנע גם שהצורה הסמוכה לכינוי (עמי immi) השפיעה על הצורה ללא הכינוי.

34. בכל אלה לא הייתה לפני תנועת \hat{a} . הממצא בארמית השומרונים וזה לחלוטין. בכל הפיוט השומרוני הנתון לנו בעואנ"ש ג/ב מצאתי תמיד עייץ הגויה במקום עייץ היסטורית לפני תנועת \hat{a} , לבד ממלת היחס עם $\hat{a}m$.

העיון בשאלה הזאת מצריכנו לנסח את חוקי הגיית העיצור ^c בענ"ש באופן שיפריד את העי"ן ההיסטורית מן החי"ת ההיסטורית³⁵: העי"ן ההיסטורית בראש מלה לפני תנועת a הגויה תמיד, ואילו החי"ת - פעמים היא הגויה ^c ופעמים הגויה ².

5. סיכום

בדברים דלעיל ביקשתי להראות כיצד התמודדה ענ"ש עם ריבוי ההומופונים שהיו בה (למשל הַן / חֵן), כיצד יצרה הבחנות של משמעות בין צורות וריאנטיות שהתפתחו מצורה אחת (למשל יִפְנוּ / yāfānu / yifnu) וכיצד הצליחה לעתים למנוע הזדהותן של צורות ולהפחית בכך את מספר ההומופונים שנוצרו בה (כְּבֵית / הכית). מן העיון התברר יסוד מעמדן הפונמי של התנועות *ā* האחורית ו-*a* הקדמית והוסברו תנאי התפוצה של אלמנטים חופשיים מעיקרא, כגון תנועת העזר. ראינו שדלדולם של יסודות פונטיים יצר הומופונים רבים, וכך התהווה אחר מן המניעים למגמת הבידול. עיקר העיון ביקש להראות, כי פעמים רבות הושג הבידול באמצעות יסודות פונטיים אחרים שמילאו במידה רבה את החסר שיצרו הראשונים. ראינו את השימוש שעשתה ענ"ש באותם יסודות פונטיים כדי ליצור בידולי משמעות בהיקף רחב מאוד. נפוץ עוד יותר הוא הבידול שנעשה באמצעים מורפולוגיים. עניין זה יידון בהרחבה במקום אחר.

35. הסבריו של בן־חיים יפים אמנם לכל החריגים, אולם עדיין הם משאירים מקום לשאלה מדוע לא נתערעה כלל הגיית העי"ן ההיסטורית.